

Közlemények

MÁRKUS LÁSZLÓ

Kunfi Zsigmond társadalom- és történetiszemléletéről*

Amikor feladatomat, Kunfi Zsigmond történetiszemléletének felvázolását kíséreltem megoldani, szeretném hangsúlyozni, hogy csak gondolatok felvillantására vállalkozhatok, hiszen a téma nagydoktori disszertációt igényelne, ha tudománypolitikai értékrendszerünk formális irányelveiből indulunk ki.

E bevezető gondolatból – egyesek szerint talán mentegetőzésből – azonnal logikusan következik az a megállapítás, hogy e téma exponálásakor – Kunfi történetiszemléletére gondolok – régi, fájdalmas és a hazai marxista történetírással nézve korántsem dicsérendő adósság lerovásának első lépéseiről van szó.

Ez az adósság nem csupán és nem is elsősorban a magyar történelem és ezen belül a magyar munkásmozgalom története egy méltatlanul kezelt személyiségének és történetiszemléletének reális megítélésére, hanem alapvető eszmetörténeti folyamatok tisztázására, következményeire és azok konzekvenciáira figyelmeztet.

Vázlatosan arról szeretnék beszélni tehát: melyek voltak Kunfi Zsigmond történetiszemléletének legmeghatározóbb összetevői; milyen eszmetörténeti vonulat része és mennyire jelentős része ez a szemlélet; milyen fogadtatásban részesült a magyar történetírásban és közgondolkodásban; végül milyen tanulságok levonását és feladatok végrehajtását írja elő e témakör következetes végiggondolása.

Kunfi Zsigmond történelemtanárként kezdte pályáját, ezért tudatosan törekedett határozott történetiszemlélet kialakítására. Ez irányú erőfeszítését viszonylag fiatalon siker koronázta, miután megismerkedett kora marxista eszmerendszerével. S miután a marxista eszmerendszer – éppen a történeti mozgás megismerését és befolyásolását tükröződő igénye következtében – akkor is, azóta is összetett és fejlődő kategória, Kunfi, mint minden valamirevaló intellektuellt, állandóan válaszolni igyekezett a történeti mozgás kihívásaira és megfelelni a kihívásoknak – elméleti és gyakorlati porondon egyaránt. Képességei a korlátlan karrier lehetőségét ígérték kora társadalmában.

Mint a 19. század racionalizmusának már fiatalon elkötelezettje, a legnehezebb életcélt tűzte ki: mindössze egy szerepre készült, a humanizált és szociális észlény modellje volt emberi ideálja. Megformálásához átlagon felüli belső – értelmi és érzelmi – erőforrásaiból merített: ezekből és szükségszerűen e kettő állandó belső konfliktusából érelődött a marxista eszmerendszerrel való azonosulása során történetiszemlélete is.

*

*Márkus László és Mucs Ferenc itt közreadott tanulmánya előadásaként elhangzott az MSZMP KB Párttörténeti Intézete és az MTA Történettudományi Intézete által Kunfi Zsigmond születésének 100. évfordulója alkalmából, 1979. április 27-én rendezett emlékülésen.

Kunfi szocialista munkásvezér, politikus és publicista volt, nem történétíró. Ez nem mentegetés, hanem ellenkezőleg, történetiszemlélete korabeli jelentőségének nyomatékolása.

A második marxista nemzedék történetfilozófiai vitáitól – ebbe eredeti marxi szövegek olvasása is beleértendő – kísérve és befolyásolva került a magyarországi társadalmi tudatba a történelem materialista igényű felfogása, szociáldemokrata politikusok és teoretikusok, így Kunfi Zsigmond a Szocializmus szerkesztője tevékenysége révén is.

Kunfi a történelmi materializmus tárgykörében a világnézeti vitákban az általános és sajátos történeti törvényszerűségeket kutatta, tehát a marxi szemlélet lényegét, módszertanilag pedig a marxi tanítás polemikus jellegét tekintette elsődlegesnek. A francia felvilágosodás és annak kiemelkedő kortársi gondolkodójának, Anatole France-nak filozófiai szkepticizmusa segítette Kunfit abban, hogy az ortodoxia és a revizionizmus vitáiban és a későbbiekben is, egyéni, új megoldásokat keressen. Történeti tanulmányaiban kimutatható a kiterjedt forrás és ismeretanyagra épülő dialektikus és logikus látásmód. Gondolkodásának mechanizmusát a dialektikus módszer annyiban jellemezte, hogy tudományos tartalmú kételkedése az állítások és tagadások láncolatában a történeti realitás felismerését igényelte. A lét és a tudat igen bonyolult viszonyában való eligazodás és az összefüggések elemzése állott kezdettől fogva történeti érdeklődésének fókuszában.

Az emberi akarat és cselekvés helyének és szerepének meghatározása a történeti mozgásban, ez volt Kunfi történetiszemléletében lét és tudat kölcsönhatásának ugrópontja. A történeti anyag megismerése az ő szemében azt a célt szolgálta, hogy az elemzés során választ nyerjen a társadalmi cselekvés lehetőségének mértékére, ütemére és irányára – osztály, réteg és egyén szintjén egyaránt. Történetiszemléletének összetevői: a haladó társadalmi és politikai cselekvés lehetőségei, az összetevők eredője a cselekvés erkölcsi felelőssége. E történetiszemlélet egységbe forrt a politikusban és teoretikusban, ez volt egyéniségében a belső harmónia és diszharmónia közös forrása. Ilyen történetfilozófiai megközelítésből edződött rendkívüli erkölcsi felelősségérzete és törekvése e felelősségérzet egyéni és osztályméretű kifejlesztésére. Vallotta: minden ország munkásosztályának az a kötelessége, hogy kifejlessze a saját maga felelősségérzetét, ha azt akarja, hogy a forradalom győzelmes legyen. Az erkölcsi tényező ilyen méretű – sokak által különböző, elvi és taktikai okokból vitatott – szerepének hangoztatása és gyakorlata súlyos konzekvenciákat eredményezett, és Kunfi vállalta a konzekvenciákat.

Ahogy Otto Bauer – akaratlanul saját magára is érvényesen – megállapította: Kunfi szemléletében és cselekvésében is az az ember volt, akinek a *politikai taktika* nem pusztán célszerűség és számítás kérdése, hanem erkölcsi kérdés is: felelősségi kérdés.¹ Az alternatíva leegyszerűsítve így került megfogalmazásra: a mozgalom minden, a végcél semmi – vagy – a mozgalom semmi, a végcél minden. Kunfi válasza: a kettő egymástól elválaszthatatlan, az *erkölcsi tényező a stratégiában és taktikában egyaránt nélkülözhetetlen*.

A történeti mozgásban ható és érvényesülő erkölcsi felelősség fogta tehát egységbe Kunfi történeti látásmódjának, illetve módosulásának – nem változásának – összetevőit. Az evolúció és revolúció vitájában Kunfi a marxi tanítás szellemében a konkrét történeti helyzet megítéléséből vélte megtalálni a helyes választ. Igen jó példa erre „Thermidor” című tanulmánya, ahol párhuzamot vont a francia és az októberi forradalom között.

¹ *Kunfi Zsigmond*, Világosság-füzetek. 4. Wien 1929. 29. 1.

Elvetette a dogmatizmust, a fekete-fehér szemléletet, minden irányzatban, de ugyanakkor félreérthetetlen határozottsággal foglalt állást a társadalmi fejlődés szükségszerűsége mellett. A történelmi materializmus Kunfinál a gazdasági, társadalmi, politikai, ideológiai – állami és nemzeti keretekben létező – sajátosságok tanulmányozását és meghatározását jelentette.

Még merem fogalmazni azt a paradoxonnak tűnő megállapítást, hogy történet-szemléletében olyan reformista volt, aki adott esetben mert forradalmár lenni, de ami ennél is nehezebb: olyan forradalmár, akinek volt bátorsága reformista álláspontot képviselni. Történet-szemléleti döntéseit mindenkor anyagismerete és erkölcsi felelősségérzete együtt diktálta, ebből születtek igazságai és tévedései. A kettő pontos arányának részletes megállapításához alapos elemző munkára van szükség, írásai ismeretében igazságait tartom jóval súlyosabbnak a mérleg serpenyőjében.

Ha például azt vizsgáljuk, hogy látta visszatekintetően, 1927-ben történelmi perspektívában az oroszországi októberi forradalmat – úgy is mint a kommunista mozgalmon belüli dogmatikus felfogás szerint szociálfasisztának deklarált munkásáruló –, akkor megállapítható, hogy értékelése, igen pozitív értékelése, időtállóan mondható. Arra a kérdésre, hogy a nem kommunista párthoz tartozó, nem orosz proletariátus az októberi forradalom 10-ik évfordulóját nemzetközi forradalmi és proletárünnepnek tekintse-e, a történelmi példák alapján egyértelműen igennel válaszol. Igaz, a Szovjetunió kommunista pártja vezetésével és a III. Internacionáléval kapcsolatosan – segítő szándékkal – több bíráló megállapítást tett, fenntartásokat is hangoztatott. Bizonyos szempontjai feltétlenül gondolatébresztőek voltak: így a szövetségi politika gyakorlatára és a társadalmi demokrácia igényére vonatkozó megjegyzései.

A magyarországi proletárdiktatúra múlt- és jövőbeli megítélésében jelentkező agályait azóta már történeti igazságként kezeljük. A 10. évfordulón így írt:

„A magyar proletárdiktatúra legfontosabb tanulsága a világ munkássága számára tehát a következő. A munkásságnak tudatában kell lennie annak, hogy ma is érvényes Marx mondása, amely szerint nem elég, hogy a proletárság a burzsoáziától az államhatalmat átvegye, hanem azt kívánságainak és szükségleteinek megfelelően át is kell alakítania. De éppen ennyire igaz az is, hogy valamely ország munkássága nem veheti át egy más ország forradalmi metódusait, hanem egy saját, a történelmileg adott harci feltételekhez szabott metódust kell maga előtt találnia, amely a történelmi szünetekben vagy előkészítő periódusaiban magát a forradalmi szerepébe beleélte, amely a problémákat és feladatokat, a forradalom erőviszonyait és előfeltételeit saját országában megértette, s magát azok irányítására képessé tette. Szükséges ez azért, nehogy a munkásság hamis irányban haladjon, szükséges azért, hogy a helyes irány megkeresésével a forradalom hajóját a biztos győzelem révébe vezesse, és ne engedje, hogy az ellenforradalom szirtjén és zátonyain összetörjön, mert ebben van a magyar szociáldemokrácia tragikuma és leveretése.”²

A történelem adta alternatívára, amit Kunfi „Lenin vagy Noske” formulával fogalmazott meg, teljességében Lenin mellett foglalt állást, elméletben és gyakorlatban egyaránt. Igaz, az orosz utat nem látta egyértelműen járhatónak, éppen a nemzeti saját

²Kunfi Zsigmond: A magyar proletárdiktatúra keletkezése és bukása, Szocializmus 1930. márc. 70–73. l.

tosságok okából. Kunfi elsősorban a különböző nemzetek munkásosztályainak belső erejét tekintette a forradalmi változások alapvető zálogának, elvetette a forradalom exportjának elméletét. Ez azért is emelendő ki, mert Kunfi tevékenységével kapcsolatban a „nemzetietlenséget” is hangoztatták kritikaként. Forradalom és demokrácia, proletárforradalom és proletárdemokrácia elválaszthatatlan fogalompárok – kezdettől fogva – Kunfi történetszemléletében. Kritikája, aggályai és kételyei minden esetben a kettő elválasztására irányultak.

Hasonló – ebben az értelemben dualista – álláspontot tükrözött történetszemlélete a haza és társadalmi demokrácia viszonyában. Itt csak annyit: ezt a szemléletét tagadták és hamisították, manipulálják ma is. A szabad és magyar gondolat történeti fikciójának is – annak a hamis tételnek a nyomatékolása, hogy a magyarországi progresszióban kettévált a társadalmi és nemzeti vonulat – egyik bűnbakja Kunfi ugyanúgy, miként a magyarországi szociáldemokrácia.

Ha csak igen vázlatosan, de utalni kell Kunfi történetszemléletének olyan összetevőire, mint az egyház és vallás történeti szerepéről alkotott – jelenünkben is érvényes – nézetei, továbbá az agrárkérdés történetéről adott analízisei. A Tanácsköztársaság bukásának alapvető okát már 1920-ban a helytelen, ortodox szocialista politikában jelölte: „A kelet-európai forradalmaknak, az oroszoknak csakúgy, mint a magyarnak, tulajdonképpeni sorsdöntő kérdése a földkérdés.” Majd megállapította: „Leninnek s az orosz bolsevikoknak rendkívüli politikai tehetségére, de egyúttal szocialista szempontból való teljes eltelenségükre vall, hogy a hatalom meghódításának pillanatában minden szocialista elméletet félretéve, az egész orosz földbirtokot egyéni tulajdon gyanánt adták át a parasztoknak.”³

Kunfi történetszemlélete része, méghozzá jelentős része a magyarországi szociáldemokrácia történetfelfogásának, amely – véleményem szerint – árnyalatai ellenére egységes világnézeti elvekre épült, egyértelműen haladó eszmetörténeti vonulat, a magyar politikai gondolkodás történetének kiemelkedő irányzata. E történetfelfogás révén került első ízben a magyarországi társadalmi tudatba a magyar és egyetemes történelem tömegmozgalmainak osztályharcos és a filozófia történetének materialista igényű szemlélete. Kiemelkedőnek és követendőnek – bár erre a lehetőségekhez képest korántsem eléggé került sor – kívánom hangsúlyozni e történetfelfogásnak egy általános vonását: a törekvést minden konzervatív és konformista történetfelfogás lerombolására, kritikai átértékelésére, e történetfelfogásnak a szó történeti értelmében véve – konstruktívan – destruktív tartalma és hatása volt, a progresszió oldaláról támadta a társadalmi tudat minden visszahúzó beidegzettségét. Harca a rendi és burzsoá nacionalizmust hirdető történetírás és közgondolkodás ellen és ezzel egyidőben a társadalmi demokrácia és a nemzeti függetlenség új, szocialista irányú kérdésfeltevése mindmáig előremutató elemekkel gazdagította történeti gondolkodásunkat.

*

Kunfi és a szociáldemokrata történetfelfogás általam ily pozitívnak tartott értékelése nyomán logikusan fogalmazódik meg a kérdés: milyen hatást gyakorolt ez a

³ *Kunfi Zsigmond*: Deres és vitézi donációk, Világosság 1920 szept. 1. 220–223. 1.

történetfelfogás, milyen fogadtatásban részesült. Progresszív és eszmetörténetileg forradalmi tartalma az ellenforradalmi Magyarországon természetesen és szükségszerűen a legeléesebb ellenállást váltotta ki az uralkodó ideológiai áramlatok részéről. Böhm Vilmos Kunfiról tartott emlékbeszédében büszkén idézte az ellenforradalmi sajtó nekrológjainak vezérmotívumát: „Nincs senki, aki nálánál többet ártott nemzetének”.⁴ A Horthy-korszak történetírásának minden árnyalata, a mérsékelt Szekfűtől a nem mérsékelt Mályuszig, egyformán Kunfi destruktív, hazaáruló, fajidegen szerepét hirdette, a közgondolkodás legjelentősebb irányítói, a vezető publicisták, Milotay, Oláh, Zsilinszky írásaikban az Antikrisztushoz hasonlították. Azt hiszem, eltekinthetek a bizonyító idézektől.

Az ellenforradalmi Magyarország társadalmi tudatának többségében ez a negatív kép rögződött Kunfiról.

A felszabadulás utáni időszak, vagy ahogy Friedrich Austerlitz gyászbeszédében megjósolta „a kiteljesedés nagy órája” lett volna hivatott méltányolni és befogadni Kunfi gondolati örökségét.

Az emlékülés jellege és a Kunfi emléke iránti tisztelet a kegyelet emelkedett tónusát követeli, ezért csak néhány, finomított ecsetvonás arról, hogyan élt és él történetírásunkban és a közgondolkodásban Kunfi személyisége és abban történetiszemlélete.

Az 1945–48 közötti rövid, kozmetikázott taktikai szünet után történetírásunk hegemon vonulatában Révai József történetiszemlélete alakította Kunfi történeti képét is. Igaz, a vázlatot e képről Révai még 1938–1939-ben festette. Akkor a népi írókat szövetség, tehát segítő szándékkal bírálva – az antifasiszta népfront történetiszemléletét alakítandó igénnyel – követendő forradalmi hagyományainkról szólva – adta a témát érintő alábbi értékelést:

„A »faj« Adynál nem ellentétes az osztályfogalommal, nem helyettesíti és mitologizálja a »nép« társadalmi és osztályfogalmát, hanem differenciálja, megkülönbözteti, Ady »magyar fajon« a magyar népnek – hogy úgy mondjuk – »történelmi« törzsökös rétegeit értette, a bocskoros nemességet és a parasztságot, amelyekkel – a magyar demokrácia egész taborán belül – különleges származásbeli és kulturális közösséget érzett. A szocialista munkássággal, a haladó zsidó értelmiséggel együtt érzett és együtt harcolt Ady, de se Jászi Oszkárt, se Kunfi Zsigmondot nem érezte és nem nevezte »fajtámbeli véremnek«, mert a rétegek, melyeket képviseltek, nem tartoztak a magyar haladás ősi, törzsökös rétegéhez, melyekből Ady – családi eredet és kulturális örökség szerint – származott.” Fejtegetésének summája így hangzott: „A demokratikus népi és nemzeti programhoz való rendületlen hűség jegyében lehet ma egyedül a magyarság jövőjén munkálkodni – még ha eközben el is szigetelődünk, uram bocsáss, az Oláh Györgyöktől és a nyilasoktól.”⁵ Kunfi, Jászi és az általuk képviselt rétegek történeti megítélésében egészen más irányú elszigetelődésre került sor. Már ekkor megfogalmazódtak a jövőbeli, Révai által kialakított dogmatikus és nacionalista „történetiszemléleti egységfront” körvonalai a kommunistáktól a népi írókon át – akaratlanul – Oláh Györgyig. Az elkövetkező évtizedekben a kép lassan változott. 1958-ban Révai Kunfit még a proletárdiktatúra szociáldemokrata árulója közé sorolta.⁶ Történetírásunk hegemon vonulata zömmel e

⁴ Böhm Vilmos emlékbeszéde, Világosság-füzetek 4. i. m. 21. l.

⁵ Révai József: Válogatott történelmi írások, Kossuth Ki. 1966. II. 128–129. l.

⁶ Révai József: Landler Jenő elvtárs emlékére V. o. II. k. 366. l.

koncepcióból merített, csaknem napjainkig, amikor a Kunfiról és történetszemléletéről alakított Révai-képből történetírásunk Károlyi Mihályt és Jászi Oszkárt léptette át a progresszió táborába, most már egyedüli bűnbakként hagyva, óvatosságból, taktikából vagy szakmai elégtelenségből – így még nagyobb hangsúllyal – Kunfit és a szociáldemokrata történetfelfogást. Az utóbbiak egyértelműen pozitív értékelése ma is eretnekségnek számít.

Közgondolkodásunk ismeretterjesztő, publicisztikai és tömegkommunikációs szférájában a „keresztény és nemzeti” alapokra látszólag ellentétesen, de valójában álbaloldali értelmezésben, tehát még negatívabban a Révai–Illyés értékelés rögződött, áradt szét és funkcionál csaknem kizárólagosan a mai napig. Kunfit és történetszemléletét az Illyés által meghatározott „Hajórol le, hajóra fel” jelszó fémjelezte, a Népszabadságban lezajlott látszatvita lényegében ezt csak megerősítette 1969-ben.⁷

Az elmúlt másfél év történeti irodalmának néhány igen pozitív megnyilatkozása és remélhetően ez az emlékülés új irányt jelez Kunfi Zsigmond pályája és életműve értékelésében.

Szeretném hinni, hogy ez történetírásunk tisztulási folyamatának minőségileg új állomása és nem taktika. Szeretném hinni azért, mert a magyarországi eszmetörténeti progresszió reális felvázolása a régóta igényelt, de eddig nem gyakorolt nemzeti önismeret megvalósításának alapkérdése, kiindulópontja.

Sürgős kötelességünk Kunfi összes művének kritikai kiadása; szakmailag és – nem könnyű – morálisan elvhű kezek gondozásában. Nehéz feladat, de hozzá kell látni, minél hamarabb.

Ameddig ugyanis az eszmetörténeti progresszió hegemon vonulatában a szociáldemokrácia múltbeli történetszemlélete, élen Kunfi Zsigmonddal, és ennek megfelelően a humanista-etikai tényező szerepének elismerése nem foglalhatja el a megillető helyet, a szocialista demokrácia eszmetörténeti forrásainak felderítésére irányuló történetírói törekvéseink nem lehetnek eredményesek. Ameddig Kunfi Zsigmond és vele történetszemlélete Nagy Lajos „Hajasok és kopaszok világharca” tragikus hősenek szerepét testesíti meg, történetírásunk nem tud előrelépni a történeti valóság ábrázolásának rögzítéséig.

Kunfi intellektuális és morális értékei történetírásunk és történetszemléletünk legszébb hagyományait testesítik meg. A Nagy Lajosról írott költői búcsúsorokkal azonosulva engedjék meg egyelőre egy törpe minoritás kései üzenete.

Emléked gyönyörű birtokunk s védi
yashűség, álkulcsra néma lakat.⁸

S úgy gondolom, Kunfira emlékezve az írástudóknak e gyülekezetében különösen találó a költői látomás:

„Írástudókat hajt s megítél késsel
az idő és nagy a kaszabolás.
Tégedet nem ér el, – hátratett kézzel
Kigombolt lódenben előtte jársz.’

⁷Vö. *Siklós András*: Mi történt március 21-én? Párttörténeti Közlemények, 1970. 4. 75–133. l.

⁸*Nagy László*: Halálig tisztá, Csillag, 1955. 1. sz. 39. l.